

• змін до Закону України «Про місцеве самоврядування» в частині повноважень обласних, регіональних, місцевих рад щодо екофондів.

6. Забезпечення належного фінансування природоохоронних заходів під час прийняття закону про державний бюджет на відповідний рік.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма дій у сфері охорони довкілля для парламенту – Режим доступу: <http://epl.org.ua/eco-analytics/programa-dij-u-sferi-ohorony-dovkilliya-dlya-parlamentu/>

ЕКОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Наталія СУПРУН

*ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
Київ, Україна*

Дарина АНТОНЕНКО

*Національний університет «Києво-Могилянська Академія»,
Київ, Україна*

У статті на основі причинно-наслідкової залежності між темпами економічного розвитку та посиленням негативного антропогенного й техногенного тиску на навколишнє середовище доведено необхідність розбудови програм екологічної відповідальності бізнесу, що ґрунтуються на принципах сталого розвитку. Визначено такі пріоритетні напрями та завдання розвитку стратегії екологічної відповідальності, як оптимізація кількості природних ресурсів, що використовуються; застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій; запровадження маловідходних та безвідходних технологій виробництва; налагодження моделі циркулярного виробництва. Представлено обов'язкові компоненти програми екологічної відповідальності, зокрема управління екологічними ризиками, розробка моделі життєвого циклу товару, оцінка впливу виробництва на навколишнє середовище, запровадження норм бережливого виробництва й екологічної ефективності, застосування

екологічно доцільних технологій і практик, запровадження програми сталих закупівель.

Постановка проблеми та актуальність обраної теми

В останній третині ХХ ст. критично загрозливих масштабів набула причинно-наслідкова залежність між швидкими темпами економічного розвитку та посиленням негативного антропогенного й техногенного тиску на навколишнє середовище, унаслідок чого людство фактично опинилося на межі екологічної та ресурсної кризи. Це явище, яке в науковій літературі отримало назву «меж економічного зростання», актуалізувало завдання перегляду засад та моделей економічної поведінки бізнесу, що, як основний виробник продукції у своїй діяльності, використовує величезну кількість природних ресурсів і водночас є найбільшим генератором шкідливих викидів та відходів, що забруднюють навколишнє середовище. Сьогодні у світі, за оцінками екологічних експертів, на 1 кг виробленого підприємствами продукту припадає 25 кг сміття. При цьому обсяг відходів щорічно збільшується приблизно на 5-7% і в перерахунку на одну людину становить приблизно 500 кг щорічно. «Земля, наш дім, – з гіркотою відзначає Папа Франциск в Енцикліці *Laudato Si*, – все більше і більше стає схожою на величезне сміттєзвалище» [5, с. 19]. Водночас, зі зростанням промислової діяльності підприємств в усьому світі відбувається критичне скорочення обсягів найважливіших природних ресурсів, які людство використовує для життєдіяльності та господарювання. Ситуація, що склалася, актуалізує необхідність розбудови ефективної системи екологізації бізнесу, що ґрунтується на загальноприйнятих на рівні міжнародної спільноти принципах сталого розвитку.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Активне дослідження проблематики сталого розвитку та необхідності запровадження програм корпоративної екологічної відповідальності розпочалося наприкінці минулого століття і було простимульоване критичним погіршенням екологічного стану навколишнього середовища. Найбільш значимими науковими розвідками в царині сталого розвитку в останні десятиліття стали праці дослідників Римського клубу, що об'єднав представників світової політичної, фінансової, культурної й наукової еліти, які у своїх доповідях привертають увагу до глобальних проблем сучасності, закликаючи при цьому до зміни економічної поведінки людей. Ще в праці Е. Пестеля «За межами зростання» (1987 р.) [7] викладений песимістичний прогноз розвитку світової економіки та зроблений висновок, що традиційна модель господарювання в найближчі десятиліття неминуче наштовхнеться на

тотальне вичерпання ресурсів. У роботі вказується, що потенціал розвитку суспільства значною мірою залежить від розвитку «духу відповідальності» за збереження природного, духовного та морального багатства людства, що є «основою подальшого соціального й культурного прогресу». У працях інших представників Римського клубу – Г. Дейлі, Й. Рандерса, Денніса та Донели Медоуз – був продовжений дискурс про необхідність впровадження культури екологічної відповідальності як інструменту сталого розвитку [4, 6].

В останній доповіді Римському клубу «*Come on! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети*» (2017), підготовлений під керівництвом теперішніх президентів клубу – Ернста Вайцзеккера й Андерса Війкмана [10], наголошується на тому, що задля збереження життя на землі людство повинно якнайшвидше підвищити рівень своєї екологічної відповідальності й змінити саму суть економічних процесів. У передмові доповіді зазначається: «Світ перебуває в небезпеці, і його порятунок може забезпечити лише зміна світогляду». У доповіді пропонуються практичні рішення щодо покращення екологічної ситуації, а саме: запровадження сталого сільського господарства, децентралізація енергетики, розвиток регенеративної урбанізації, циркулярної економіки тощо. При цьому основною ідеєю доповіді є заклик до запровадження нових глобальних правил економічної поведінки, що мають базуватися на принципі екологічної відповідальності та стати обов'язковими для всього людства.

У вітчизняній науковій літературі питанням екологічної відповідальності бізнесу в контексті вирішення завдань сталого розвитку присвячені праці А. Гвішиані, Б. Данилишина, М. Згуровського, Л. Мельника, А. Садекова, Ю. Туниці, Є. Хлобистова та ін., у яких зазначається, що збільшення взаємообумовленості процесів економічного зростання й екологічного занепаду актуалізує завдання наукового пошуку «мотивованих шляхів переходу сучасної, антиекологічної за своєю сутністю ринкової економіки, тобто всієї системи господарювання (як у національних рамках, так і в межах світового господарства), до «зеленої», екологічно безпечної економіки» [9, с. 26]. Українські науковці називають сталий розвиток новою парадигмою економічного розвитку, яка має забезпечити цілісність природних систем, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери (більш докладно наукові джерела парадигми сталого розвитку подано в праці Н. Супрун [8]).

Останніми роками загострення екологічних проблем стало настільки критичним, що не лише дослідники-науковці, а й духовні провідники різних суспільних сфер указують на необхідність перегляду норм економічної поведінки. Так, Папа Франциск у першій в історії Католицької цер-

кви екологічній Енцикліці *Laudato Si* («Славен будь») закликає замислитись над тим, що безвідповідальність людства спричинила небачену досі екологічну кризу, і «збагнути не лише симптоми, але також найглибші причини». Основними причинами екологічної кризи Понтифік називає науково-технічний прогрес та глобальне поширення технократичної парадигми, що не визнають жодних обмежень та етичної відповідальності, і на засадах якої створена промислова система, «не здатна інтегрувати й переробляти відходи і побічні продукти наприкінці виробничого та споживчого циклів» [5, с. 20]. Хижацька щодо природних ресурсів поведінка людей, узагальнює Енцикліка, є гріховною за своєю природою, оскільки і людина, і природа є Божими створіннями.

За висловом Понтифіка, «якщо ми використовуvatимемо й надалі поточні моделі виробництва та споживання», негативні наслідки функціонування традиційної моделі господарювання погіршуватимуться й надалі [5, с. 24]. Тому Енцикліка закликає змінювати економічну поведінку та способи господарювання, спонукаючи виробників брати до уваги екологічні наслідки своєї діяльності. Водночас розвиток культури екологічного споживання та відповідального використання ресурсів, основою якої повинні стати постійне піклування про природу й турбота про «наш спільний дім» – Землю, має бути обов'язком для всього людства та «частиною стилю життя, що включає здатність жити разом у єдності» [5, с. 165].

В усіх вищезгаданих працях підкреслюється, що провідником екологізації свідомості й економічної поведінки повинен бути бізнес як найбільш активна суспільна верства, який має будувати свою діяльність з урахуванням принципів екологічної відповідальності. Водночас одним із питань, яке до сьогодні не знайшло системного вирішення, є розроблення практичних механізмів та напрямів реалізації програм екологічної відповідальності бізнесу, від чого значною мірою залежить успішність стратегії сталого розвитку.

Метою цієї статті є обґрунтування важливості поширення в бізнесовому середовищі культури корпоративної екологічної відповідальності та визначення перспективних напрямків і практичних механізмів її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Висновки науковців про глобальні загрози існуючої економічної моделі та концептуалізація наукових уявлень про сталий розвиток зумовили потребу розроблення універсальних правил суспільної взаємодії у світовому масштабі, що, своєю чергою, спричинило зростання уваги міжнародних інституцій до проблеми екологічної відповідальності бізнесу. Одним із базових документів, відповідно до якого сьогодні відбувається розвиток програм екологізації бізнесу, є прийняті в 2015 р.

Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР ООН) [1], які розглядаються світовим співтовариством як орієнтир і рамкові умови зеленої модернізації економіки. Дотримання ЦСР ООН повинно стати добровільним зобов'язанням підприємств діяти екологічно, не лише дбати про визначене нормами закону зменшення екологічного навантаження на довкілля, а й сприяти відновленню природних об'єктів, що постраждали внаслідок антропогенного й технологічного навантаження на довкілля.

Стала, або зелена економіка базується на принципі сталого ресурсокористування і має забезпечити:

- підвищення енергоефективності виробництва;
- економію ресурсів та енергії;
- ефективне та доцільне використання матеріалів;
- скорочення викидів і повторне використання відходів.

Визначені названими міжнародними стандартами завдання та форми реалізації екологічних ініціатив останніми десятиліттями активно розвиваються у формі стратегій сталого розвитку, або корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) бізнесу, частиною якої є екологічна відповідальність. Одним із базових програмних документів, на принципах якого розбудовується практика екологічної відповідальності бізнесу, є міжнародний стандарт ISO 26000 «Керівництво з Корпоративної соціальної відповідальності». У документі зазначається: оскільки «сталий розвиток полягає у орієнтації на економічні, соціальні та екологічні цілі, єдині для всього людства, їх досягнення можливе за умови об'єднання і задоволення очікувань різних груп суспільства в процесі соціально-відповідальної діяльності бізнесу» [2]. Відтак стандарт розглядає КСВ як набір практичних інструментів для досягнення цілей сталого розвитку й екологічної відповідальності зокрема.

Відповідно до стандарту ISO 26000, стратегія та завдання екологічної відповідальності бізнесу мають базуватися на принципах прозорості й підзвітності, оскільки будь-яке підприємство бере свої ресурси в природи й повертає відходи виробництва в навколишнє середовище, яке є надбанням усього суспільства. Тому підприємство має бути підзвітним перед суспільством за свій вплив на довкілля та прозоро звітувати про свої рішення й наслідки діяльності.

Пріоритетними завданнями програм екологічної відповідальності для підприємств є оптимізація кількості природних ресурсів, що використовуються у виробництві; застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій; запровадження маловідходних та безвідходних технологій виробництва з метою скорочення відходів виробництва; застосування екологічно доцільних технологій і практик.

Важливим компонентом стратегії екологічної відповідальності є заходи, що сприяють зменшенню екологічного сліду підприємства та

негативного навантаження на довкілля, насамперед – зниженню викидів парникових газів (ПГ), таких як діоксид вуглецю (CO₂), метан (CH₄), оксид азоту (N₂O), які посилюють глобальні зміни клімату. Тому кожне підприємство й організація є відповідальними за викиди ПГ і повинні турбуватись про їх мінімізацію. Водночас стратегія корпоративної екологічної відповідальності має будуватися з урахуванням існуючих законодавчих екологічних обмежень.

Як рамкові умови при розробленні програм екологізації виробництва підприємствам важливо використовувати норми міжнародних стандартів, зокрема положення стандарту екологічного менеджменту ISO 14000, що визначає такі обов'язкові інструменти програми екологічної відповідальності, як управління екологічними ризиками, розробка моделі життєвого циклу товару з урахуванням екологічних наслідків його виробництва та утилізації, оцінка впливу виробничого процесу на навколишнє середовище з урахуванням принципів екологічної ефективності й обережності, запровадження програми сталих закупівель.

Програма екологічної відповідальності повинна ґрунтуватися на превентивних і проактивних заходах щодо збереження довкілля, а не діяти в режимі «гасіння пожеж». У країнах ЄС базовим для розбудови програм екологізації є принцип «забруднювач платить», згідно з яким витрати, пов'язані із забрудненням довкілля, що спричинене діяльністю компанії, відшкодовувати має саме ця компанія, а не перекладати їх на суспільство [3]. В українській же практиці компанії, що спричинили погіршення стану довкілля, у кращому разі обмежуються штрафами, які навіть частково не покривають спричиненої шкоди. Враховуючи потенційні витрати, пов'язані з ліквідацією наслідків аварій та екологічних ексцесів, компанії зосереджуються на проведенні профілактичних та превентивних заходів, що зменшують ризик заподіяння можливої шкоди для природних екосистем, а не більш витратних заходів з ліквідації негативних наслідків. Превентивна стратегія запобігання забрудненню та зменшення негативних екстерналій передбачає зміну традиційного методу очищення «у кінці труби» (*end-of-pipe method*) підходом, який зорієнтований на зменшення викидів за рахунок запровадження більш екологічної технології виробництва та обладнання.

Однією з ефективних превентивних стратегій екологізації бізнесу є налагодження моделі так званої циркулярної економіки та циркулярного виробництва, що уможливорює повторне використання відпрацьованих матеріалів та відходів. Як підкреслює в Енцикліці *Laudato Si* Папа Франциск, на сьогодні ще не набула значного поширення «циклічна модель виробництва, яка могла б зберігати ресурси для теперішніх і майбутніх поколінь, максимально обмеживши використання невідновлюваних

ресурсів, забезпечивши їхнє помірковане споживання, максимально ефективно використання, повторне використання і переробку» [5, с. 20]. Але культура повторного використання відпрацьованих ресурсів останніми роками набуває все більшої популярності в європейських країнах, більшість з яких сьогодні мають власні національні стратегії циркулярної економіки. Успішні практики європейських країн та окремих підприємств можуть стати орієнтиром для розвитку програм екологічної відповідальності, циркулярного виробництва та рециклінгу відходів на українських підприємствах.

Водночас слід урахувувати, що важливим компонентом таких програм повинні стати не лише повторне використання відходів виробництва, а й комплексний захист довкілля, в якому працює підприємство, що передбачає збереження та ревіталізацію (рекультивуацію) природних зон. Для забезпечення цих завдань стандарт ISO 26000 рекомендує підприємствам здійснювати системний моніторинг впливу організації на довкілля та заходи щодо захисту й відновлення зруйнованих екосистем і біорізноманіття [2].

Обов'язковим компонентом стратегії екологічної відповідальності має стати запровадження програми «Зелений офіс», з якої, власне, і повинна розпочинатися зелена модернізація на підприємстві. Така програма дає змогу не лише істотно зменшити обсяги непродуктивних витрат ресурсів та енергії, а й залучити працівників компанії до економії ресурсів, утилізації та сортування відходів, тим самим стимулюючи вкорінення екологічної поведінки на виробництві та популяризуючи екологічну культуру.

Проте при плануванні тих чи інших заходів екологічної відповідальності підприємствам слід урахувувати, що впровадження моделі сталої, або зеленої економіки є доволі недешевим, оскільки потребує докорінної модернізації всієї системи виробничого устаткування й технологій. Саме «дорожнеча» цієї моделі досить часто є бар'єром для її впровадження. Тому при виборі тих чи інших напрямів зеленої модернізації бізнесу треба робити акцент на виявленні та закріпленні тих економічних ефектів, які забезпечує компаніям реалізація програм екологічної відповідальності, а саме:

- скорочення витрат за рахунок зниження енерго- та ресурсоемності виробництва;
- зменшення екологічних ризиків (і відповідних витрат);
- покращення репутації компанії з потенційним розширенням кола споживачів, інвесторів та партнерів компанії.

З точки зору можливості отримання потенційного економічного ефекту від програм екологічної відповідальності найбільш перспек-

тивним є напрямок ресурсозбереження, який, окрім економії коштів за рахунок зменшення кількості залучених у виробництві ресурсів, передбачає можливість повторного використання відпрацьованих ресурсів і відходів виробництва в процесі ресайклінгу. Використання відходів, які є безкоштовним ресурсом для виготовлення нового продукту, позитивно впливає на рентабельність виробництва, що підвищує економічну мотивацію для бізнесу діяти екологічно. Водночас продукт, створений за рахунок ресайклінгу відходів, набуває додаткової не лише економічної, а й екологічної цінності, що заохочує більшу кількість споживачів підтримувати екологічні ініціативи бізнесу, підвищуючи таким чином рівень його прибутковості.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Узагальнюючи розглянуті аспекти екологізації бізнесу в контексті реалізації стратегії сталого розвитку, можна запропонувати основні напрями вдосконалення програм екологічної відповідальності для підприємства, а саме:

- запровадження системи екологічного управління не лише на основі норм національного екологічного законодавства, а й з урахуванням прийнятих міжнародних стандартів (зокрема ISO 26000, ISO 14000);
- розроблення програм «циркулярного виробництва» та повторного використання відпрацьованих ресурсів, що передбачає зменшення кількості відходів та використання їх у якості ресурсу наступного циклу виробництва;
- розвиток екологічної обізнаності працівників й екологічної культури населення, залучення працівників до екологічних ініціатив підприємств.

Важливою передумовою ефективного впровадження програм екологічної відповідальності бізнесу є усвідомлення тих економічних переваг, які така діяльність забезпечує компаніям, особливо в межах використання технологій ресайклінгу та розвитку принципів циркулярної економіки. Водночас для розвитку культури екологічної відповідальності важливим стимулом є розуміння, що внаслідок реалізації стратегії сталого розвитку значні вигоди отримує не лише бізнес, а й усе суспільство, яке робить безпечнішим середовище свого існування та зберігає природний потенціал планети.

Разом з тим, успішність програм екологічної відповідальності значною мірою залежить від систематичності та комплексності реалізованих заходів, їх удосконалення на основі постійного моніторингу екологічних результатів діяльності підприємства, розробка ефективної методології якого є важливим напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальні цілі сталого розвитку ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://www.un.org.ua/images/documents/3615/%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%96_web\(2\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/3615/%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%96_web(2).pdf)
2. Міжнародний стандарт з Корпоративної соціальної відповідальності. Керівництво з соціальної відповідальності: ISO 26000: 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/iso/iso26000>
3. Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України. Аналітичний документ. – Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». – 2018, 42 с.
4. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку; пер. з англ. Ін-т сталого розвитку, 2002, 234 с.
5. Енцикліка *Laudato Si* Святішого Отця Франциска Про турботу за наш спільний дім, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_uk.pdf
6. Медоуз Д., Рандерс Й. Пределы роста. 30 лет, 2007, 342 с.
7. Пестель Э. За пределами роста. 1988, 272 с.
8. Супрун Н. А. Становлення парадигми сталого розвитку. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку. 2014. С. 338-373.
9. Туниця Ю.Ю. Про концепцію стимулювання екологічно безпечної економіки. Вісник НАН України. 2012, № 5, 26 с.
10. Weizsaecker E., A. Wijkman. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. – Springer, 2018, 220 p.